

що задоволені, 8% батьків не зовсім задоволені. Не задоволені навчанням, а задоволені сформованими соціально-моральними цінностями.

Висновки з проведеного дослідження. Результати проведених бесід засвідчили, що більшість дітей (85%) не знають для чого людині потрібні емоції. Радість і задоволення в умовах сім'ї діти (84%) не співвідносять із діями батьків, а навпаки, підкреслюють свій сумний стан, коли батьки їх ображають чи ображають одне одного. Простежується у всіх дітей відсутність дієвої любові до батьків. Словами діти ведуть опис своєї любові до них, але в ході спостереження не було зафіксовано прояву таких слів до батьків. 85% дітей свою відповідальність співвідносять із конкретною дією в умовах ДНЗ. Усі доручення у сім'ї діти асоціюють із певною заборонаю.

Отже, проведене дослідження підкреслює актуальність піднятої проблеми в умовах сьо-

годення та становить перспективи подальшої роботи з проведенням кореляційного аналізу цієї проблеми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гринчук О.І. Аналіз зумовленості особистісного розвитку дитини типом батьківського ставлення в сім'ї / О.І. Гринчук // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ ім. В. Стефаника, 2010. – Вип. 15. – Ч. 2. – С. 55–64.
2. Кравченко Т.І. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах / Т.І. Кравченко // Соціальна психологія. – 2006. – № 2 (16). – С. 142–150.
3. Кулачківська С.Є. Психічний розвиток дитини-дошкільника / С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір. – К. : СВІТИЧ, 2004. – С. 29–36.
4. Teplyuk A.A. Diagnosis emotional feelings preschool age children in terms family / A.A. Teplyuk // Europäische Fachhochschule. European Applied Sciences. – 2015. – № 4. – P. 44–46.

УДК 159.922.27

СПЕЦИФІКА ЗВ'ЯЗКУ ЕМОЦІЙНОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ДО МАТЕРІ ТА ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ

Потебня А.В., студентка факультету психології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Кубриченко Т.В., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри соціальної психології і психології управління
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті представлено результати дослідження специфіки зв'язку емоційної прив'язаності до матері та гендерної ідентичності підлітків із неповних сімей. Показано, що такий зв'язок існує і має певну специфіку порівняно із зв'язком цих показників у підлітків із повних сімей.

Ключові слова: *гендерна ідентичність, емоційна прив'язаність, неповна сім'я, маскуліність, фемінінність.*

В статье представлены результаты исследования специфики связи эмоциональной привязанности к матери и гендерной идентичности подростков из неполной семьи. Показано, что такая связь существует и имеет определенную специфику по сравнению со связью этих показателей у подростков из полных семей.

Ключевые слова: *гендерная идентичность, эмоциональная привязанность, неполная семья, маскулинность, фемининность.*

Potebnya A.V., Kubrichenko T.V. SPECIFICITY OF THE CONNECTION BETWEEN EMOTIONAL ATTACHMENT TO MOTHER AND GENDER IDENTITY OF ADOLESCENTS FROM SINGLE-PARENT FAMILIES

The article presents the results of a study of the specificity of connection between emotional attachment to mother and gender identity of adolescents from incomplete families. It is shown that such relation exists and has certain particularity in comparison with the correlation of these indicators in the group of adolescents from complete families.

Key words: *gender identity, emotional attachment, incomplete family, masculinity, femininity.*

Постановка проблеми. У модернових умовах розвитку суспільства відбуваються трансформаційні процеси у статеворольовій струк-

турі сучасних сімей, серед яких певну частину становлять неповні родини, переосмислюються звичні погляди на взаємини подружжя, батьків

і дітей, трансформуються взірці «справжньої» маскулінності/фемінінності, що може позначатися на вираженості гендерних характеристик у структурі ідентичності особистості.

Формування особистості дитини у неповній сім'ї, яка є важливим інститутом соціалізації, набуває певної специфіки, що позначається на психологічних особливостях дітей. Відсутність чоловіка в родині не лише ускладнює гендерну ідентифікацію хлопчиків і дівчаток, а й може певним чином позначитися на характері їх взаємин із матір'ю, формуванні емоційної прив'язаності до неї. При цьому характер прив'язаності, як відомо, накладає відбиток на різні структури особистості, а подальше формування емоційного зв'язку з матір'ю може позначитися на гармонійності розвитку особистості, її пристосуванні до навколишнього світу. Зазначене, як уявляється, робить актуальним дослідження специфіки зв'язку емоційної прив'язаності та гендерної ідентичності підлітків із неповних сімей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уже досить тривалий час автори вивчають як феномен гендерної ідентичності особистості, так і особливості становлення емоційної прив'язаності дитини до матері. Зокрема, в літературі описано етапи гендерної ідентифікації особистості, чинники формування гендерного «Я» індивіда, схарактеризовано впливовість різних інститутів гендерної соціалізації, серед яких чільне місце посідає сім'я, й особливості гендерної ідентифікації особистості у неповній сім'ї, з'ясовано особливості формування гендерної ідентичності чоловіків і жінок (М. Боровцова, В. Васютинський, Т. Говорун, О. Кікінежді, М. Ткалич, С. Бем, В. Каган, І. Кльоцина, І. Кон, Я. Коломинський, Дж. Росс-Гордон, Р. Столлер, С. Томпсон та ін.). Авторами також досліджено феномен емоційної прив'язаності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт, М. Лісіна, С. Мещерякова, Х. Шеффер), запропоновано різні підходи до його вивчення (П. Едман та Т. Кефері, Б. Лайк, С. Салліван, Д. Хедд), досліджено типи емоційної прив'язаності (М. Ейнсворт), визначено етапи та детермінанти її формування (Г. Ньюфелд). Проте робіт, присвячених питанням специфіки зв'язку емоційної прив'язаності до матері з гендерною ідентичністю підлітків із неповних сімей, не було знайдено, що й зумовило наш науковий інтерес.

Гендерна ідентичність, як показано, посідає центральне місце серед структурних компонентів соціальної ідентичності (Є. Соколова, Н. Бурлакова, Ф. Леонтіу) та визнається дослідниками як особливий вид соціальної ідентичності, що співіснує у самосвідомості людини в єдності з уявленнями про професійний, сімейний, етнічний, освітній та інші статуси (Є. Ярська-Смірнова), а також вважається найважливішою частиною загальної

Я-концепції особистості, що забезпечує їй відчуття адекватності незалежно від різних змін Я і ситуації (Л. Ожигова), усвідомлення особистостю своєї належності до чоловічої або жіночої статі (І. Кон), аспект самосвідомості особистості, який описує переживання людиною себе як представника статі, носія конкретних статево-специфічних характеристик і особливостей поведінки, що співвідносяться з уявленнями про маскулінність/фемінінність (І. Кльоцина).

Відзначено, що гендерна ідентичність є результатом складної взаємодії природних і генетичних особливостей сексуального потенціалу людини, способів реагування на сексуальний об'єкт і психічної сенситивності, різноманітних впливів соціального оточення та позиції самої людини щодо способу власної ідентифікації (В. Мухіна), тобто результатом складного процесу узгодження усіх чинників, який відбувається у суб'єктивному, внутрішньому психологічному світі особистості. Підкреслено, що, з одного боку, гендерна ідентичність є своєрідним особистісним вибором і «досягненням», яке дозволяє людині переживати відчуття цілісності і конгруентності свого Я у ситуаціях рольової взаємодії, а з іншого – може включати соціально зумовлені уявлення, що фіксуються у гендерних стереотипах (Л. Ожигова). Показано, що гендерна ідентичність є особистим осмисленням і прийняттям своєї належності до певної статі, належить до компонентів гендеру як індивідуального статусу людини [1, с. 40]. Наголошується, що у процесі гендерної соціалізації досягається відповідність поведінки дитини встановленим нормам та уявленнями про «чоловіче» та «жіноче» в соціумі, що дає поштовх для формування у неї власного розуміння своєї гендерної ідентичності та ролі, самооцінки та поведінки [2, с. 79].

Теорії формування гендерної ідентичності по-різному характеризують механізми і способи гендерної ідентифікації та у своїй сукупності охоплюють різноманітні аспекти становлення гендерного «Я» людини. Зважаючи на різні підстави, дослідниками названо рівні сформованості гендерної ідентичності, описано її типи: з огляду на чіткість і глибину усвідомлення дитиною своєї статевої належності визначено адекватний, неадекватний, амбівалентний та індіферентний рівні сформованості гендерної ідентичності (А. Чекаліна); відповідно до особливостей розвитку у підлітковому віці виокремлено адекватний, інвертований (частіше у хлопчиків), недиференційований, віковий диференційований та інфантильний типи (І. Романов); зважаючи на вираженість маскулінності/фемінінності, виокремлено маскулінний, фемінінний, андрогінний та недиференційований типи (С. Бем); беручи до уваги гармонійність зв'язків між різними Я-образами, автори запропонували роз-

глядати також нормальний та кризовий типи ідентичності (О. Труфанова).

Описано структуру гендерної ідентичності з виокремленням когнітивного, афективного, конативного компонентів (І. Кльоцина). Схарактеризовано етапи її становлення (Ш. Берн, І. Кон, С. Томпсон та ін.), при цьому виокремлено різну їх кількість й особливості, проте узгоджено визначено, що гендерна ідентифікація – це процес стадіальний. У контексті досліджуваної нами проблеми важливим уявляється висновок про те, що підлітковий вік є найважливішим етапом у цьому процесі, коли гендерна ідентичність стає центральним компонентом самосвідомості, остаточно формується (П. Горностай), здійснюється становлення гендерної поведінки особистості.

Значну увагу приділено ролі сім'ї як інституту гендерної соціалізації особистості й батькам як агентам цього процесу у формуванні гендерної ідентичності особистості. Незважаючи на більшу дослідженість взаємин між матір'ю і дитиною, автори також наголошують на значущості батька у соціалізаційному процесі, адже саме він є для своєї дитини провідником у зовнішній світ, розширює її досвід. Зауважується навіть, що за умов активного включення у виховання дитини батько може здійснювати більший вплив, ніж мати, навіть певні порушення у поведінці можуть зумовлюватися прагненням дитини домогтися уваги саме з боку батька (О. Калина).

Під час дослідження специфіки зв'язку емоційної прив'язаності та гендерної ідентичності підлітків із неповних сімей також важливим є положення про те, що саме батько сприяє формуванню у дитини почуття своєї статевої належності і відповідних моделей поведінки (І. Рибалко), ототожнення хлопчиком себе з батьком сприяє важливому для чоловічої гендерної ідентифікації процесу його деідентифікації із матір'ю. Доведено значущість батька також у становленні фемінінності дівчинки, констатовано як позитивну кореляцію фемінінності доньки та маскуліності її батька, так і роль останнього у формуванні готовності дівчини до встановлення міжособистісних стосунків із представниками протилежної статі. При цьому зауважується, що субкультура підліткового середовища зорієнтована на ідентифікаційну паритетність міжстатевих відносин, приносить із собою нормативи андрогинії [3, с. 205].

Емоційна прив'язаність як психологічне поняття описується по-різному залежно від концептуальних засад, на які спирається автор, водночас усі дослідники погоджуються із тим, що вона означає наявність тісного емоційного зв'язку. Проблема емоційної прив'язаності представлена в різних наукових теоріях: теорія прив'язаності Дж. Боулбі, теорія динаміки прив'язаності та спільного інтересу (Д. Хед

та Б. Лайк), інтерперсональна теорія (Г. Салліван), теорія прив'язаності та системна сімейна терапія (П. Едман та Т. Кефері), теорія багатоврівневої прив'язаності (Г. Ньюфелд) тощо. Авторами всебічно схарактеризовано феномен емоційної прив'язаності, названо кілька її типів. Зокрема, виокремлено чотири типи емоційної прив'язаності дитини до матері: надійна, амбівалентна, уникаюча, дезорганізована та симбіотична (М. Ейнсворт).

Описано стадії формування емоційної прив'язаності дитини до матері: асоціальна стадія, стадія недиференційованих прив'язаностей, стадія специфічних прив'язаностей, стадія множинних прив'язаностей (Р. Шаффер), а також відповідно до кожного року дорослішання дитини від її народження названо етапи формування прив'язаності (Г. Ньюфелд). Відзначено, що емоційна прив'язаність до матері, її гармонійність є основою формування вторинних прив'язаностей особистості до інших значущих людей, визначає їх якість. При цьому характер емоційної прив'язаності позначається на багатьох структурах особистості дитини.

Ґрунтуючись на названих теоретичних положеннях, з огляду на особливості формування гендерної ідентичності та емоційної прив'язаності підлітків до матері в неповній родині ми припустили, що між емоційною прив'язаністю до матері та гендерною ідентичністю підлітків із неповних сімей існує певний зв'язок, що відрізняється за своїм характером від повних родин, де представлені повною мірою як рольова модель чоловіка, так і рольова модель жінки.

Постановка завдання. Мета статті полягає у здійсненні емпіричного дослідження специфіки зв'язку емоційної прив'язаності до матері та гендерної ідентичності підлітків із неповних сімей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення завдань та перевірки гіпотез дослідження до складу *вибірки* загалом увійшло 150 осіб, з яких 30 осіб – підлітки з неповних сімей віком 12–14 років (15 дівчат і 15 хлопців) та 30 осіб – підлітки з повних сімей віком 12–14 років (15 дівчат і 15 хлопців). А також 30 осіб – матері дітей із неповних сімей, віком від 32 до 48 років, та 60 осіб – матері і батьки дітей із повних родин, віком від 36 до 54 років. Батьки мають різний рівень освіти, належать до різних професійних груп. Оскільки нам уявлялось, що зв'язок між емоційною прив'язаністю до матері та гендерною ідентичністю підлітків із неповних сімей може характеризуватися певною специфікою порівняно з дітьми з повних родин, до дослідження були залучені як підлітки з неповних сімей, так і підлітки з повних родин. Окрім цього, вивчення специфіки зв'язку емоційної прив'язаності до матері з гендерною ідентичністю підлітків

із неповних сімей здавалося нам неповним без з'ясування особливостей установок, поведінки й методів виховання батьків, саме тому до складу вибірки ввійшли також і матері дітей із неповних сімей, а також батьки (матері та батьки) підлітків із повних родин.

Для перевірки висунутих гіпотез та досягнення поставленої мети було обрано комплекс психодіагностичних засобів:

1) методика для діагностики психологічної статі BSRI С. Бем;

2) «Тест двадцяти тверджень» М. Куна та Т. Макпартленда;

3) методика діагностики ступеня вираженості гендерних характеристик у структурі особистості Т. Лірі (модифікація Ю. Решетняк та Г. Васильченко);

4) шкала для визначення надійності прив'язаності дитини до батьків (Kerns Security Scale – KSS) (К. Кернс);

5) опитувальник «Підлітки про батьків» ADOR (Е. Шафер).

Під час здійснення кількісної та якісної обробки даних було проведено кореляційний аналіз із застосуванням коефіцієнту кореляції r_s -Спірмена; для перевірки вибірки на нормальність розподілу використовувався одно-вибірковий критерій Колмогорова-Смирнова; для визначення розбіжностей у двох досліджуваних групах – U -критерій Манна-Уїтні.

Дослідження дозволило встановити, що між показниками емоційної прив'язаності до матері та фемінінності підлітків із *неповних* родин існує статистично значимий помірний негативний кореляційний зв'язок ($r = -0,367$ за $p < 0,05$): чим надійнішою є емоційна прив'язаність до матері, тим меншу фемінінність демонструють хлопці та дівчата. Водночас під час перевірки характеру зв'язку між емоційною прив'язаністю до матері та вираженістю маскулітності/фемінінності у підлітків із *повних* родин з'ясувалося, що цей зв'язок має зовсім інший характер: чим вища емоційна прив'язаність підлітків до матері, тим вища їх фемінінність ($r = 0,412$ за $p < 0,05$).

З'ясувалося також, що між показниками емоційної прив'язаності підлітків із *неповної* родини до матері та показниками їх реальної маскулітності статистично значимого зв'язку не існує. Натомість був встановлений статистично значимий помірний негативний кореляційний зв'язок між показниками емоційної прив'язаності підлітків до матері та показниками їх ідеальної фемінінності ($r = -0,434$ за $p < 0,05$). Отже, чим більша прив'язаність до матері підлітків із неповних сімей, тим до меншої фемінінності вони прагнуть.

Водночас під час дослідження підлітків із *повної* сім'ї виявилось, що існує статистично значимий помірний негативний кореляційний зв'язок між показниками емоційної прив'яза-

ності підлітків до матері та показниками їх реальної маскулітності ($r = -0,470$ за $p < 0,05$) й ідеальної фемінінності ($r = -0,432$ за $p < 0,05$). Отже, чим більш емоційно прив'язані до матері підлітки з повних родин, тим менш вони маскулітні, хоча й не прагнуть до розвитку своїх гендерних характеристик у напрямі збільшення фемінінності.

Відомо, що надійна емоційна прив'язаність дитини до матері виражається у тому, що діти відчувають себе захищеними, у безпеці, оскільки матір чуйно реагує на їхні потреби і задовольняє їх. Вважається, що діти з надійною емоційною прив'язаністю активні, відкриті, самостійні, інтелектуально розвинені та впевнені в собі. При цьому активність, відкритість, самостійність, упевненість у собі, як уявляється, аж ніяк не характеризують «справжню» фемінінність, а ближчі до типово маскулітних характеристик. Можливо, саме тому за умов високонадійної прив'язаності підлітки з неповних сімей демонструють низьку фемінінність.

Зважаючи на висновки про те, що ідентифікація зі своєю статтю може відбуватися не тільки через копіювання відповідної ролі дорослого, а й шляхом протиставлення, через протилежну роль батька іншої статі, можна припустити, що хлопці з неповної сім'ї створюють для себе уявлення про маскулітні форми взаємодії, конструюючи їх як повну протилежність жіночим. Але мати в сім'ї без чоловіка може не завжди чи недостатньо проявляти жіночі якості, тому підліток орієнтується радше на замісні, компенсаторні форми спілкування. Відомий висновок про відставання у статево-рольовій самовизначеності хлопчиків-підлітків із неповних сімей, які «більш виразно нехтують, відкидають стереотипи жіночої поведінки, але орієнтація на засвоєння чоловічих стереотипів при цьому не посилюється, мотивація адекватного статево-рольового самовизначення у них ослаблена» (В. Васютинський). З іншого боку, можна припустити, що у сім'ях, де відсутній батько, за умов надійної прив'язаності до матері хлопці переймають на себе роль чоловіка, прагнуть демонструвати стереотипну модель чоловічої поведінки, відчуваючи відповідальність за те, що вони єдині представники чоловічої статі в сім'ї, а отже, повинні оберігати свою матір, бути для неї опорою, можливо, тому вони не демонструють високої фемінінності. При цьому, на думку М. Боровцової, на поведінковому рівні особливості становлення гендерної ідентичності хлопців у неповній сім'ї зумовлені реалізацією потреби у спостережуваному підтвердженні власної чоловічості [4, с. 16]. Водночас дівчата, які виховуються без батька (який, як відомо, є важливим агентом формування гармонійного гендерного типу та прагне

до статевої стереотипізації гендерної поведінки, «активно підтримує дочку в побудові нових відносин, зокрема з людьми протилежної статі» (Н. Харламенкова), в умовах взаємодії тільки з матір'ю за надійної емоційної прив'язаності до неї також не характеризуються високою фемінінністю.

Також нас цікавила наявність і характер зв'язку між позитивним інтересом матері до підлітків із неповних сімей та показниками їх маскулінних та фемінінних характеристик (табл. 1).

Як видно з табл. 1, між показниками позитивного інтересу матері до підлітків та показниками з категорії «фемінінні характеристики», «маскулінні характеристики» статистично значимого кореляційного зв'язку не було встановлено. Водночас був виявлений статистично значимий помірний позитивний кореляційний зв'язок між показниками ворожості матері щодо підлітків із неповних сімей та показниками з категорії «маскулінні характеристики». Також був встановлений статистично значимий помірний негативний кореляційний зв'язок між показниками директивності матері у ставленні до підлітків та показниками з категорії «нейтральні характеристики».

Отже, чим більш ворожою щодо підлітка, який виховується у неповній родині, є мати, тим більш вираженими є його маскулінні характеристики. Зауважимо, що ворожість, як відомо, передбачає емоційне відкидання, яке розглядається як негативне ставлення до дитини, відсутність ласки і поваги. Можливо, в умовах неповної сім'ї матір намагається виконувати подвійну роль, свою та батька, тому стиль її виховання може стати занадто вимогливим, жорстоким, вона може надмірно домінувати задля здійснення нормативного контролю. Якщо в повній сім'ї мати зазвичай прагне створювати сприятливий емоційний фон довіри, душевної близькості, а батько традиційно може виконувати функції дисциплінатора, нормативного контролю, то у неповній сім'ї часто мати виконує усі вищезазвані функції. Водночас вороже ставлення матері до дитини може

викликати в останньої негативне ставлення до неї, відчуженість. У зв'язку з цим теплі, довірчі стосунки, які є основою надійної емоційної прив'язаності, між ними не виникають. У разі, якщо мати є зразком поведінки, ближчої до еталону маскулінності, адже не виявляє до дитини ласки, демонструє жорсткість, вимогливість, у дівчат із неповних сімей уявлення про жіночність можуть певною мірою деформуватися, що може потенційно призвести до формування маскулінного типу гендерної ідентичності. Хлопці з неповних сімей під впливом ворожої та директивної матері й за відсутності батька можуть стати грубими і неконтрольованими, а у разі нестачі у них інформації про еталони жіночності та мужності вибір ними поведінки може спиратися на суто стереотипні відомості про «справжнього» чоловіка, що може сприяти розвитку маскулінного типу гендерної ідентичності.

Виявлений у ході дослідження статистично значимий помірний негативний кореляційний зв'язок між показниками директивності у ставленні матері до підлітків та їх показниками з категорії «нейтральні характеристики» засвідчив, що чим менш директивною є мати у неповній родині, тим більше підлітки готові акцентувати у себе статево нейтральні якості. Директивність батьків розуміється авторами як прагнення до лідерства і влади, причому це прагнення може виражатися як у їх домінуючій поведінці і прагненні керувати поведінкою підлітка, так і в нав'язуванні їм почуття провини і декларування своєї жертвовної позиції. Незважаючи на те, що директивні батьки, як показано авторами, змушують підлітка підкорятися нормам і правилам поведінки, прийнятим у суспільстві, саме в сім'ях із провідним директивним стилем взаємин найбільш яскраво виражені активні протестні форми поведінки підлітка: заперечення батьківських цінностей, негативізм, надмірне прагнення до незалежності і самостійності, що поєднуються із мінімальною власною відповідальністю за те, що відбувається із ним. Директивність може виражатися і

Таблиця 1

Значення коефіцієнту кореляції rs-Спірмена між показниками позитивного інтересу матері та гендерними характеристиками у підлітків із неповних сімей (за методиками ADOR (Е. Шафер) та «Тест двадцяти тверджень» (М. Кун та Т. Макпартленд))

«Тест двадцяти тверджень» (М. Кун і Т. Макпартленд)	ADOR (Е. Шафер)				
	Позитивний інтерес (мати)	Директивність (мати)	Ворожість (мати)	Автономність (мати)	Непоследовність (мати)
Фемінінні характеристики	0,105	0,206	-0,115	-0,022	-0,267
Маскулінні характеристики	-0,266	-0,271	0,638**	0,273	0,256
Нейтральні характеристики	-0,081	-0,638**	0,194	0,033	-0,277

Примітка. ** – кореляція значуща на рівні 0,01

в емоційному відкиданні дитини, з боку батьків відсутня ласка та повага, що проявляється загалом як ворожість. Такі батьки часто ігнорують потреби дітей, надмірно суворі та агресивні до них. Можна припустити, що таке ставлення матерів до підлітків не сприяє актуалізації гендерно нейтральних характеристик, чим більшу директивність виявляє мати у неповній родині, тим менш вираженими стають статево нейтральні характеристики підлітка.

Водночас у підлітків із повних родин статистично значимого зв'язку між показниками ворожості, автономності, директивності і несподіваності матері та їх маскулінності не було встановлено.

Цікаво, що дослідження можливих відмінностей за показниками емоційної прив'язаності підлітків до матері та гендерної ідентичності між підлітками з неповних та повних сімей не виявило статистично значущих розбіжностей. Помітно, що середні показники між двома досліджуваними групами дещо відрізняються. Так, підлітки з неповних сімей мають середнє значення за шкалою «рівень емоційної прив'язаності до матері» трохи нижче (26,27), аніж підлітки з повних сімей (34,73). Але ця відмінність не є значимою. Подібна ситуація спостерігається і під час порівняння показників маскулінності та фемінінності: у підлітків із неповних сімей середні значення за шкалами «маскулінність» (27,25) та «фемінінність» (26,30) трохи нижчі, аніж у підлітків із повних родин: «маскулінність» – 33,75, «фемінінність» – 34,70, проте ці відмінності не виявились статистично значущими.

Напевне, у неповній сім'ї, де матір виховує дитину сама, можуть також створюватися необхідні умови для гармонійного розвитку підлітка, складатися теплі емоційні взаємини, мати може прагнути створити правильне уявлення про справжню мужність у дитини, спираючись на поведінкові патерни, що демонструють близькі до сім'ї і значущі для підлітка чоловіки, адже, як відомо, на думку Н. Чодороу, відсутність батька не означає, що хлопчики не засвоюють справжньої чоловічої ролі: значення має ступінь, у якій хлопчик може мати особисті відносини з об'єктом ідентифікації. А такі особисті відносини можна побудувати й з іншим представником своєї статі. Водночас наявність повної сім'ї, де присутні і батько, і мати, не завжди гарантує, що формування гендерної ідентичності підлітка буде проходити без ускладнень.

Висновки з проведеного дослідження.

Проведене дослідження дозволило зробити низку висновків:

1) чим вища емоційна прив'язаність підлітків із *неповних* сімей до матері, тим нижча їх фемінінність й ідеальна фемінінність; водночас чим вища емоційна прив'язаність до матері у підлітків із *повних* родин, тим вища їх фемінінність та нижча маскулінність й ідеальна фемінінність;

2) чим вища ворожість матері у ставленні до підлітків із *неповних* сімей, тим вищі їх показники з категорії «маскулінні характеристики»; чим вища директивність матері у ставленні до підлітків із *неповних* сімей, тим нижчі їх показники з категорії «нейтральні характеристики»; натомість у підлітків із *повних* родин статистично значимого зв'язку між цими показниками не встановлено;

3) за показниками емоційної прив'язаності підлітків до матері та гендерної ідентичності між підлітками з неповних та повних сімей статистично значимих розбіжностей не виявлено.

Отже, проведене дослідження не претендує на вичерпність, але з огляду на отримані результати дозволяє стверджувати, що зв'язок між емоційною прив'язаністю до матері та гендерною ідентичністю підлітків із неповних сімей існує та має певну специфіку порівняно з таким у повних сім'ях.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаються у вивченні особливостей емоційної прив'язаності дитини до батька та її впливу на формування гендерної ідентичності підлітків; у з'ясуванні характеру відбиття взаємодії підлітків із сиблінгами різної статі й віку у їх гендерній ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фурман А.В. Основи гендерної рівності / А.В. Фурман, Т.Л. Надвична // Гендерний розвиток у суспільстві. – 2-е вид. – К. : ПЦ «Фоліант», 2005. – С. 7–46.
2. Говорун Т.В. Гендерна психологія : [навч. посіб.] / Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 307 с.
3. Кікінежді О.М. Психологічні детермінанти гендерної соціалізації підлітків / О.М. Кікінежді // Проблеми сучасної психології. – 2013. – № 21. – С. 205–214.
4. Боровцова М.С. Становлення гендерної ідентичності хлопців у неповній сім'ї : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / М.С. Боровцова. – Дніпропетровськ, 2013. – 20 с.